

DVIJE MEDITERANSKE ZBIRKE PRIPOVIJEDA (SA SICILIJE I IZ CAVTATA)¹

MAJA BOŠKOVIĆ-STULLI
Avenija Vukovar 235
41000 Zagreb

UDK 398:82-3.091
Pregledni članak
Primljeno 1.III.1994.

U članku se usporedno razmatraju priče iz Bogišićeve zbirke iz Cavtata kao i nekoliko novijih zapisa iz toga kraja, sa sicilijanskom zbirkom G. Pitrèa. Prikazuju se srodnosti kulturno-socijalnih situacija iskazanih u pripovijetkama iz obadvije sredine. Riječ je ponajviše o obilježjima pomoračkoga života slikovito ugrađenim u te tekstove, zatim o djelomičnim orijentalnim izvorima kao i pojedinim orijentalnim crtama. Dio cavtatskih pripovijedaka ima izvor u Basileovu Pentameroneu, što se analitički prikazuje, povezano sa srodnim sicilijanskim bajkama. Glavna je intencija članka da pokaže kako u naširoko poznatim sižeima pripovjedači uobličuju slike svojih vlastitih u koječemu bliskih životnih ambijenata na Mediteranu.

Nakon kratkog boravka u Palermu, pod dojmom toga čudesnoga kraja, uzela sam čitati sicilijanske pripovijetke iz zbirke G. Pitrèa. Izvori su mi bili donekle posredni: prekrasan vjeran njemački prijevod, ali ipak samo prijevod R. Schende i D. Senn, te podjednako lijepi, ali nažalost nipošto vjerni tekstovi obrađeni na talijanskom književnom jeziku u knjizi J. Calvina.² Čitanje te Pitrèove zbirke stavilo me pred izazov: usporediti njegove sicilijanske pripovijetke s jednom zbirkom iz hrvatskoga južnodalmatinskoga kraja. Među njima nema izravne veze, ali obje zbirke potječu iz mediteranskoga kulturnoga kruga, sa sličnostima i različitostima koje vrijedi opisati: kao skroman prilog već mnogo puta razmatranom, no nikada egzaktno definiranom fenomenu vječitih variranja i prilagodbi pripovijedaka s podjednakim sadržajima svaki put u vlastitome ambijentu.

Hrvatska zbirka o kojoj će biti riječ potječe iz gradića Cavtata.

---

¹ Ovaj je članak kraća verzija talijanskoga teksta objavljenog u časopisu *Etnostoria* 2 (Nuova Serie), Palermo, 1993, str.9-28, pod naslovom "Due raccolte di fiabe del Mediterraneo (una italiana di Sicilia e l'altra croata di Dalmazia)".

² Schenda - Senn (1991); Calvino (1956: br. 147-190).

U vrijeme Dubrovačke Republike bile su jake njezine pomorske brodarske veze kao i trgovački ugovori Dubrovnika, uz mnoge druge veze, s južnom Italijom, odnosno s gradovima na Siciliji. U Dubrovniku su se stjecali poslovni ljudi s cijeloga Mediterana, pa tako i iz Sicilije. Na Siciliji su Dubrovčani postigli različite privilegije, primjerice oslobađanje od svih daća u Messini i Siracusi, gdje su postojali i dubrovački konzulati. Dubrovnik je, uz Veneciju i Anconu, bio najvažniji pomorskotrgovački emporij Jadrana, a gradić Cavtat bio je u Republici važan pomorski centar.³

Odatle se mogu naslutiti i kulturne bliskosti Dubrovnika s ostalim mediteranskim, pa tako i sicilijским krajevima. Primijećene su, primjerice, sličnosti dubrovačkih narodnih plesova s onima iz Španjolske i južne Italije.⁴

Tragovi mediteranske pomoračke kulture vrlo su izraziti i u usmenim pripovijetkama kako onima sa Sicilije, tako i dubrovačkima ili točnije cavtatskima. Dok su Pitreove bogate zbirke pripovijedaka bile objavljene,⁵ cavtatska je zbirka svojim većim dijelom ostala u rukopisu. No, povezuju ih druge bliskosti: obje potječu iz 2. polovice 19. st., obje su bilježene s maksimalnom mogućom točnošću, u objema se navode zapisivači i pripovjedači, uz naznake ambijenta i socijalnoga konteksta - što je sve u ono vrijeme bila velika rijetkost.

Cavtatska rukopisna zbirka čuva se u Bogišićevoj biblioteci u Cavtatu, a njezin prijepis u zagrebačkom Institutu za etnologiju i folkloristiku; objavila sam o njoj opsežnu raspravu.⁶ Ovdje će se dijelom govoriti o istim pripovijetkama iz Bogišićeve zbirke, ali iz novoga rakursa: sada ih pratimo u kontekstu mediteranskih tradicija, uspoređujući ih sa sicilijскимima, a i s pričama iz Basileova slavnog *Pentameronea*. Valtazar (Baldo) Bogišić, znameniti pravni historičar i istraživač običajnog prava, te izdavač narodnih pjesama, rodom iz Cavtata, organizirao je u svome rodnome mjestu skupljanje usmenih pripovijedaka i predaja, kojih se sačuvalo blizu 200. Bilježila ih je u Cavtatu njegova sestra Marija Pohl te jedna žena imenom Katina Casilari (u razdoblju od 1879. do 1891. god.). Bile su to domaće žene, s kulturom hrvatskoga dalmatinskog priobalnoga gradića (Marija znatno obrazovanija od priprostije Katine). Marija je, prema bratovoj želji, zapisivala pripovijetke doslovce onako kako je čula, dok je kod Katine danas teže svaki put razlikovati riječi pripovjedačice od nekih eventualnih njezinih formulacija. Dijalekt je u zapisima obiju žena autentičan domaći, jer je to bio i njihov govor. Stil ipak nije onako živahan i slikovit kako se realizira u trenucima spontanog pripovijedanja pred slušateljima, no zapisivačice nisu pokušale ništa "uljepšati". Zapisivačice su navodile imena svojih pripovjedačica, a Marija u pismima bratu i bliže informacije o njima. Više put su navodile i imena osoba

³ Stulli (1989: 82 i na više mjesta).

⁴ Ivančan (1985: 45-47).

⁵ Bibliografske podatke o Pitreovim objavljenim pripovijetkama v.: Lo Nigro (1957: 319-320); Schenda - Senn (1991: 363-364).

⁶ Bošković-Stulli (1984: 270-305). Iz rukopisne zbirke Bogišić (1879-1891) objavljeno je ukupno devet pripovijedaka u: Bošković-Stulli (1993: br. 1, 3, 9, 20, 31, 97 i 159); Matičetov (1961: 190, br. 52); Bošković-Stulli (1967: 235, br. 111).

od kojih su pripovjedačice čule svoju priču, a u predajama o susretu s mitskim bićem spominju imena protagonista i posebne okolnosti događaja.

Osim te Bogišićeve zbirke služit ću se mjestimice i pripovijetkama koje sam sama zapisala u Cavtatu i njegovoj bližjoj okolici god. 1954.⁷ Moja najbolja tadašnja pripovjedačica Mare Kordić u selu Čilipi čula je svoje pripovijetke kao dijete od jedne starice, koja je više godina služila kao dadilja u Dubrovniku. Lako je moguće da su tako neke priče prenesene iz grada Dubrovnika na selo, a ne obratno, prema uobičajenoj stereotipnoj predodžbi.

O Pitrèovim zapisima kao i onima njeđnovih suradnika, o autentičnosti tekstova, ali i problemima s dijalektom, o prekrasnom portretu pripovjedačice Agatuzze Messia i opisu njezina načina pripovijedanja, o socijalnom i kulturnom kontekstu Pitrèovih pripovijedaka, te generalno o njegovoj izvanrednoj zbirci, koja je načinom daleko prethodila svome vremenu i gdje u Agatuzzinu pričanju, kako kaže Pitrè, "postaju stvarnima apstraktne pojave, tjelesnima nadosjetne, gdje žive i govore stvari koje nisu nikada živjele ili pak samo jednom" - o svemu tome pisalo se već mnogo.⁸

Eventualno nabranje svih zajedničkih tipova pripovijedaka prema Aarne-Thompsonu u cavtatskoj i sicilijskoj zbirci ne bi o njima pokazalo ništa posebno, jer je fundus tih tipova manje-više općeeuropski. No, usporedba nekoliko odabranih pripovijedaka uzajamno adekvatnih sižea, karakterističnih za te obje sredine, uz opis njihove kulturne i socijalne situacije, kao i nekih stilskih crta, moglo bi osvijetliti međusobne odnose. Izabrala sam neke zajedničke primjere orijentalnih izvora tipične za Mediteran; uz njih i druge pripovijetke s pomoračkim događanjem, a i nekoliko karakterističnih bajki prepoznatljivih otprije u talijanskoj tradiciji.

Ima pripovijedaka u objema zbirkama kojima se velike sličnosti mogu naći u *Tisuću i jednoj noći*; dijelom su odatle preuzete, a dijelom su stigle neznanim usmenim putevima. Osobito na talijanskom Jugu slegao se i duboki arapsko-orijentalni utjecaj.⁹

U jednoj cavtatskoj priči siromašni mladić unajmi se u službu u "kralja od Napule" i nauči ga kako se prave sedla. Kao nagradu dobio je kraljevu kćer za ženu, no kad je ona umrla, morao se, po tamošnjim običajima, dati uz nju živ pokopati. Iz groba se poslije izbavio kroz mali otvor idući za zrakom svjetla: potjecala je od vola, koji je dolazio iz mora da bi žderao lešine, a imao je na zadnjici jedno oko što je svijetlilo kao sunce. Mladić se zatim spasio mašući svojim gaćama, sve dok ga nisu ugledali mornari s trabakule što je onuda plovila.¹⁰ Ova je priča prožeta pomorskom atmosferom - od one lagarije iz tradicije pomoraca o životinji s jednim okom na zadnjici, pa do načina kako se spasio brodolomac. Njezin sadržaj odgovara *Tisuću i jednoj noći* (četvrtom putovanju

⁷ Bošković-Stulli (1954).

⁸ Informacije o Pitrèu kao istraživaču i izdavaču pripovijedaka vidi u knjigama: Schenda - Senn (1991); Calvino (1956); Lo Nigro (1957); Cocchiara (1951); Cocchiara (1952; naš citat potječe sa str. 392).

⁹ Usp. Calvino (1956: XXXI i XL); Keller - Rüdiger (1959: 357).

¹⁰ Bogišić (1879-1891: 179-181); usp. Bošković-Stulli (1984: 278-279).

Sindbada moreplovca, noći 552.-555.). Novije turske priče također poznaju motiv o običaju pokapanja živoga supružnika u grobnicu i o njegovu spasavanju kroz rupu.¹¹ Sadrži ga i talijanska tradicija u Toscani, koja je sačuvala orijentalni prostor događanja (junak Giuseppe putuje u Carigrad i oženi se ondje kćerkom barbarskoga kralja),¹² dok se naša cavtatska pripovijetka smjestila u Napulj. Sicilijska priča, međutim, samo u blijedom rudimentu čuva trag toga običaja poznatog iz istočnjačkih religija: u njoj se sin sicilijanskoga kralja oženio princezom Terezinom i oni se *dobrovoljno* dogovore da ako jedno od njih dvoje umre, drugi će ga tri noći čuvati u grobnici.¹³ Takav početak, a i dalji tijek pripovijetke odgovara tipu Aarne-Thompson 612.

Na prostoru Bliskog istoka, pa tako i u *Tisuću i jednoj noći* (a samo katkada i drugdje), proširila se pripovijetka ovakva sadržaja: Na čudesnu zlatnu ili dijamantnu goru pohlepni čovjek pošalje siromašnog mladića, uvučena u životinjsku kožu, obično tako da ga gore ponese kakva velika ptica. Kad mladić odozgo nabaca dovoljno dragoga kamenja, zli ga čovjek ostavi da ondje umre, ali se mladić ipak spasi itd.¹⁴ Takva je priča poznata i na Siciliji i u Cavtatu, ali se ne susreće u hrvatskim sjeverozapadnim krajevima. Cavtatska je priča ne samo sadržajem nego i svojim uobličanjem ugrađena u mediteransko podneblje: događaji se zbivaju tako da do zlatne gore čovjek vozi mladića morem u svojoj trabakuli, a na kraju odriješi brod i otplovi sam. Pitrèova priča (kod Calvina) događa se na kopnu.¹⁵

Još jedna priča o čarobnom brijegu pripada tome geografskom prostoru: Cavtatska pripovjedačica prisjeća se da je o tom događaju čula od stare Kate Miljan, a njoj je pripovijedao pokojni Pero Petrić, koji je to opet slušao od svoga pokojnoga djeda, pa "sad promisli kad je to bilo. Ima da je umro više od četrdeset godišta, a onda njegov djed - to će bit naza(d) više od dvjesta godišta (...): da kad bi brodi hodili put Kine, da bi valjalo da prođu mimo jednu montanju (...)" A nakon ove realne uvodne reminiscencije o davnim dalekim plovidbama cavtatskih pomoraca slijedi čudesna priča o magnetskom brdu: Na putu prema Kini nalazila se planina na koju su vile stavile konja s konjanikom i *kalamitu*. I kad bi brodovi onuda prolazili, izgubili bi koga od družine, ili bi se brod razbio ("diglo bi im jedra, odnilo papafig, baštun - ti strašni fortune što bi učinio"). Kineskom se kralju rodio sin, koji će prema pretkazanju proročice umrijeti od ruke onoga tko obori "kalamitu". Tako se, usprkos svim mjerama opreza, i dogodilo.¹⁶ Stravična pričanja o magnetskom brdu koje privlači i razbija brodove pripadaju među pomoračka kazivanja, a imaju i staru književnu tradiciju.¹⁷ Kao cjelina odgovara ova cavtatska pripovijetka

¹¹ Eberhard - Boratav (1953: br. 120, 8-9).

¹² D'Aronco (1953: br. [927]).

¹³ Calvino (1956: br. 179).

¹⁴ Usp. Marzolph (1989); Eberhard - Boratav (1953: br. 198); Aarne-Thompson (1961: br. 936*).

¹⁵ Bogišić (1879-1891: 178-179); Calvino (1956: br. 164); Lo Nigro (1957: br. 400, 1-3).

¹⁶ Bogišić (1879-1891: 72-75); usp. Bošković-Stulli (1984: 277-278).

¹⁷ Usp. Sébillot (1886: 253-257); Lecouteux (1984); Aarne-Thompson (1961: br. 322*).

priči trećega kalendara iz *Tisuću i jedne noći* (noć 14.-16.) No, istočnjačku atmosferu fatuma (gdje je Alah dao magnetu tajnu moć, čuo se neki tajanstveni glas u snu, a zvjezdonojci su prorekli sudbinu kraljeviću), ublažile su u hrvatskoj dalmatinskoj priči vile: vile su bile te što su postavile magnet, a poslije su opet one uputile mladića kako da ga obori. Njih su u priču vjerojatno uplele domaće žene prema rasprostranjenim vjerovanjima o vilama. Sličnu pomoračku mediteransku pripovijetku nisam našla u meni dostupnim tekstovima iz Pitrèove zbirke.¹⁸

No, druga znamenita priča, prenesena nekoć davno posredstvom perzijskog djela *Tuti-nameh*, znana je i Siciliji i Cavtatu. U njezinoj pripovjedačkoj konstrukciji papagaj u tijeku nekoliko noći priča mladoj ženi pripovijetke i tako je spriječi da učini preljub (ili, naprotiv, pomogne njezinu zavođenju). U cavtatskoj pripovijeci suprug kapetan mora poći ploviti, pa ostavlja ženi papagaja da se brine o njezinoj vjernosti. A u pripovijeci iz Palermo muž trgovac, odlazeći na putovanje, čvrsto zatvori ženu u kuću u ulici Càssaro, no k njoj ipak pronikne zavodnik u obliku papagaja. Slične su priče poznate i drugdje u Italiji, te u španjolskoj i turskoj tradiciji. Ambijent im je obilježen trgovačkim pomorskim putovanjima i, s druge strane, orijentalnom i južnjačkom slikom žene tvrdo zatvorene unutar kućnih zidova, uz stalnu skrb za njezinu ugroženu krepost.¹⁹

U pripovijeci iz blizine Cavtata (od moje već spomenute pripovjedačice Mare Kordić) otac, odlazeći na daleko putovanje, slično kao u prethodnoj sicilijskoj priči, zatvori svoje tri kćeri u kuću, tako da im je neka stara žena konopom kroz prozor dodavala hranu. Pa ipak se kralj uspio k njima uvući, te je dvije sestre zaveo, a samo ga je treća nadmudrila. On se poslije oženi njome u želji da se osveti. No pametna nevjesta podmetne mjesto sebe u krevet lutku, kojoj je usula meda i šećera u grlo. Pa kada je kralj "zakolje" i polije "krv", vidi da je slatka i pokaje se zbog svoga djela.²⁰ Ova je dalmatinska priča vrlo slična pripovijeci iz *Pentameronea* o Sapia Liccarda i vjerojatno je, uza sve izmjene, odatle potekla.²¹ No, nešto drukčije pripovijetke o dosjetljivu nadmudrivanju i bockanju djevojke i mladića, pri čemu je djevojka stalno superiorna, što također svršavaju ženidbom i slatkom lutkom u postelji, vrlo su rasprostranjene i na Siciliji i široko na Mediteranu.²²

U dosadašnjim primjerima cavtatskih i sicilijских bajki bile su uočljive srodnosti s onima sa širega mediteranskog prostora i Bliskog istoka, a u ovoj posljednjoj posebno i povezanost s Basileovim *Pentameroneom*. Utjecaj Basileovih bajki ili barem velika

¹⁸ Donekle joj odgovara prvi dio toskanske bajke: D'Aronco (1953: br. [924]).

¹⁹ Bogišić (1879-1891: 163-166); usp. Bošković-Stulli (1984: 279); Schenda - Senn (1991: br. 7); Lo Nigro (1957: br. *1352); Calvino (1956: bilješka uz br. 15); D'Aronco (1953: br. [853] i [923]); Eberhard - Boratav (1953: br. 52); Aarne-Thompson (1961: br. 1352 A).

²⁰ Bošković-Stulli (1954: 65-66).

²¹ Basile (Dan 3, IV).

²² Schenda - Senn (1991: br. 8); Lo Nigro (1957: br. *879 i *878 IV); Eberhard - Boratav (1953, br. 192, 1-5); Meraklis (1977); Aarne-Thompson (1961: br. 879).

sličnost s njima izraženi su u nekoliko priča o kojima će biti riječ. U toj grupi cavtatskih pripovijedaka ne zapažaju se orijentalne crte, nego prevladava mediteransko-eurovska atmosfera. One se razlikuju i od pripovijedaka iz hrvatske unutrašnjosti obilježenih srednjoeuropskim ili balkanskim crtama.

U jednoj cavtatskoj baci iz Bogišićeve zbirke čovjek ima lijepu i ružnu kćer. Jedan konte želi se oženiti onom lijepom, ali mu otac podvali ružnu kćer, uputivši je da sisa svoj prst i viče da je bode "petrusin", te da kontu pokaže samo taj "fini" prst. Poslije ženidbe, videći kako je ružna, konte je baci kroz prozor, pa djevojka ostane viseći o čavlu na zidu. Družina vila, koje su pratile svoju drugaricu što je imala kost u grlu, ugledaju je tako viseći i sve se stanu smijati, a onoj bolesnoj iskoči od smijeha kost iz grla. Iz zahvalnosti vile nagrade djevojku ljepotom.²³

Ova bajka, koja je, prema Aarne-Thompsonovim navedenim primjerima, proširena u sredozemnoj Europi i Turskoj, ima inače nešto drugačiji okvir: pripovijeda se o dvjema starim ružnim sestrama, od kojih jedna na sličan način postane lijepom, a druga po njezinu savjetu daje sebi oguliti kožu, te umre.²⁴ Naprotiv, naša cavtatska priča poprimila je strukturu bajke o lijepoj i ružnoj kćerki, pa je tako otpala okrutna poanta o staroj ženi kažnjenoj samo zato što je poželjela da bude lijepa i mlada. Sicilijska varijanta ima nešto drukčiji tijek: kraljev sluga, videći da je netko pljusnuo vodu sa sapunicom kroz prozor, pomisli da je to bila lijepa djevojka; a umjesto vila, čarobnjak je onaj tko daje ljepotu ružnoj ženi. Basileova pak raskošno barokno stilizirana pripovijest svojim tijekom događanja - prijevornim pokazivanjem "finoga" prsta, te vilama koje nagrade djevojku jer ih je nasmijala - slična je našoj cavtatskoj.

Blisko se prepliću jedna bajka iz Cavtata (od moje već spomenute pripovjedačice) s Basileovom bajkom *La mortella* i sa sicilijskom, koja, kao i moja cavtatska verzija, govori o cvijetu ružmarinu; druga dalmatinska varijanta kazuje o bosiljku.²⁵ U toj prekrasnoj bajci čudesno rođena djevojka skriveno živi u loncu cvijeća kod svojih roditelja, od kojih ga dobije princ, te potajno s njome vodi ljubav. Zavidne žene zazvone u zvonce, zbog čega djevojka, misleći da je došao princ, iziđe iz cvijeta, pa je one gotovo smrtno pretuku. U priči Basileovoj, sicilijskoj i drugoj dalmatinskoj verziji, o kojoj će poslije biti riječ, govori se zatim o sluzi, koji ju je morao čuvati, pa vidjevši što se dogodilo, pobjegne od straha i obično tada pronade lijek za djevojku. Jedino u mome zapisu iz okolice Cavtata nema epizode o odbjegliom sluzi, nego djevojka sama, kada princ zazvoni, iziđe sva isprebijana iz cvijeta i uputi princa da ga svaki dan zalijeva vodom ružmarina. Od toga ona malo pomalo ozdravi, pa kada navršši dvadeset godina, zauvijek napusti cvijet.

²³ Bošković-Stulli (1993: br. 20).

²⁴ Schenda - Senn (1991: br. 46); Lo Nigro (1957: br. *877); Basile (Dan 1, X); D'Aronco (1953: br. [886] i [868]a); Eberhard - Boratav (1953: br. 226); Lo Nigro (1975); Aarne-Thomson (1961: br. 877).

²⁵ Bošković-Stulli (1993: br. 11); Calvino (1956: br. 161); Lo Nigro (1957: br. *651); Basile (Dan 1, II); Karadžić (1988: br. 16, 239-241, bilj. 605-607).

Izostavljanje motiva o odbjeglom sluzi intenziviralo je poetičnost ove bajke, kojoj su poznate verzije možda sve potekle od Basilea. Spomenuta druga dalmatinska priča objavljena je u 19. st. u zbirci Vuka Karadžića *Srpske narodne pripovijetke*. Zapisana je u Boki Kotorskoj, koja je tada pripadala Dalmaciji, a stanovništvo je znatnim dijelom bilo hrvatsko; stoga se može pretpostaviti, poglavito i po nekim upotrijebljenim riječima, da je bajka potekla iz dalmatinske hrvatske tradicije. U drugom dijelu toga teksta djevojka živi nepoznata u planini, dok je ne pronađe princ - što je preuzeto iz neke druge priče.

Svjetski je poznata bajka *Rapunzel* iz Grimmove zbirke,²⁶ koja ipak ne pripada njemačkoj tradiciji, nego su je braća Grimm, kako je pokazao Max Lüthi, posrednim putem preuzela iz francuske zbirke Mlle de la Force.²⁷ Najstariju verziju nalazimo u Basileovoj bajci *Petrosinella*.²⁸ Trudna žena u većini varijanata ukrade u vrtu neke vještice malo peršina, te joj zbog toga mora obećati svoje buduće dijete. Rodi se djevojčica, koju vještica zatvori u toranj i penje se k njoj po djevojčinoj spuštеноj kosi. Na isti se način zatim uspne gore i princ, te njih oboje, nakon skrivanja u tornju uz pomoć čudesnih predmeta, uspiju pobjeći pred vještčinom potjerom, bacajući čarobne prepreke.²⁹

Takvu ćemo bajku naći i u Cavtatu i na Siciliji. S *Pentameroneom* ih povezuje dosta sličnosti, tako i motiv o magičnom bijegu (čega drugdje katkada nema); no, razlikuje ih od Basilea, a povezuje međusobno osebujan uvod. Dok Basileova priča počinje krađom peršina, u sicilijskoj je i cavtatskoj verziji uvodna motivacija drukčija. U Pitrèovu sicilijском tekstu prokune kraljevića mamma dràa (kojoj je razbio lončić, slično kao u bajci o tri naranče): kraljević se, prema kletvi, neće moći oženiti sve dok ne nađe nevjestu *bijelu kao snijeg a crvenu kao oganj*.³⁰ U mom je zapisu iz blizine Cavtata (ponovno od iste pripovjedačice) uvod vrlo sličan premda je smješten u realniji životni ambijent: sin reže meso za večeru pa se posiječe, te videći svoju krv, odluči da će poći u svijet tražiti nevjestu *Bijela kako rekota a šikova kako krv*.³¹

Napokon, i znamenita Basileova bajka *Il catenaccio* doziva se s Pitrèovom palermskom, s jedne, te s cavtatskom bajkom, s druge strane.³²

²⁶ Grimm (1962: br. 32 = br. 12 u izdanjima objavljenima od braće Grimm).

²⁷ Lüthi (1959).

²⁸ Basile (Dan 2, 1).

²⁹ Aarne-Thompson (1961: br. 310 + 313 III).

³⁰ Schenda - Senn (1991: br. 11).

³¹ Bošković-Stulli (1993: br. 8). Poremećenu varijantu donosi Bogišić (1879-1891: 191-193); tekst iz srednje Dalmacije: Bošković-Stulli (1975: br. 11). Talijanski primjeri: Lo Nigro (1957: br. 310 i 313A); D'Aronco (1953: br. 310 i 313(d)). Turski su primjeri daleki i osebujni: Eberhard - Boratav (1953: br. 200, V i str. 418, br. 12).

³² Basile (Dan 2, IX); Schenda - Senn (1991: br. 21) = Calvino (1956: br. 174); Bošković-Stulli (1993: br. 9). Osim netom spomenutoga teksta, preuzetog iz Bogišićeva rukopisa, naći ćemo u njemu još dvije varijante: Bogišić (1879-1891: 47-48 i 160-161; u zadnjemu navedenom primjeru dolijeće kraljević k djevojci u obliku ptice). Međunarodni tip: Aarne-Thompson (1961: br. 425 E).

Sve ove tri priče počinju ugođajem iz stvarnosti siromašnih ljudi: Kod Basilea šalje majka svoje tri kćeri da prosjače, te zatim po vodu na daleku fontanu. U sicilijskoj bajci otac i kći skupljaju po polju trave da bi imali nešto za juhu. A u cavtatskoj idu tri sestre skupljati drva. Nakon takva realnog početka, kao često u bajkama, zbivanje se iznenada prenosi u irealne prostore: ukleti kraljević sklanja djevojku u svoj dvorac. Ondje je dvori nevidljiva posluga, a mladić joj dolazi noću, katkada i sam nevidljiv. Kad ona prekrši zabranu te ga svijećom osvjetli i otvori neki lokotić, ugleda scenu čudesnu, a ujedno realističnu u svojim detaljima, gotovo podjednako u Basilea i u cavtatskoj priči. Kod Basilea djevojka Luciella vidi čudesne žene što nose na glavi mnogo pređe za buduće dijete, pa kada jednoj padne povjesmo, ona joj povikne neka to digne. U cavtatskoj pak priči žene pripremaju "spravu" za dijete, pa jednoj što je plela bječvu ispadne klupko, a druga joj na to kaže: "Ah, jadna, kako ti je to palo." U tom trenutku nestane čarolije. Djevojka se zatekne sama vani bez igdje ičega. Lutajući trudna po pustoši, dođe nekako do kraljeve kuće, i ondje uskoro rodi dijete. Uz kolijevku se noću pojavljuje djetetov ukleti otac i pjeva čudnu uspavanku: ako pijetli ne budu pjevali, ako zvona ne zazvone i ako zora ne svane, kraljević će se moći vratiti svome domu, što se na kraju i zbude. Profinjeno poetsko ozračje obavija ovu mediteransku bajku - od načina kako vile poslužuju djevojku i pripremaju robu za nerođeno dijete, pa do kraljevićeve tajanstvene uspavanke.

Sitna ali fina modifikacija nastala je u završnoj epizodi cavtatske bajke, gdje se čuje glas nepoznate nevidljive osobe, i tek poslije svih ispunjenih uvjeta saznat će se tko je to pjevao pjesmu i zibao "sinka kraljića".

Mnogolike razlike u pojedinostima prikazanih bajki, kao izraz kreativnosti generacija pripovjedača, otežavaju utvrđivanje izvora svake varijante, što nam ovdje i nije bio cilj. Ipak, osim same međusobne sličnosti, iskazane u zapadnoj mediteranskoj atmosferi, među nekima se može razabrati i posrednička karika Basileovih bajki. Za Siciliju je to lako razumljivo, no teže je objasniti za Dubrovnik (odnosno Cavtat). Nije mi poznato da bi *Pentamerone* bio nekoć ondje čitan, a i napoletansko narječje tog djela predstavljalo bi prepreku. No, toliki broj zajedničkih siževa, a osobito njihove sitnije pojedinosti, upućuju ipak na to da su možda i skraćena ili prerađena izdanja Basileove knjige na književnom talijanskom jeziku mogla stići do nekih čitatelja u tim krajevima, te zatim do usmenih pripovjedača.³³ Naravno, moguće je i to da su do dubrovačkih odnosno cavtatskih pripovjedačica i pripovjedača Basileove priče stigle u usmenom obliku na hrvatskome jeziku, a da je do njihove recepcije došlo već negdje prije u pomorskim, trgovačkim ili drugim kontaktima.

---

³³ Usp. Schenda (1977: 1304).

Već je bila zapažena Pitrèova misao o "narodnim preradbama", njegovo znanje da priče i predaje na Siciliji, kada su prihvaćene iz Perzije, Grčke ili Arabije, poprimaju nešto iz mašte pripovjedača i da je upravo u tome "njihova prava povijesna konkretnost".³⁴ Primijećeno je da i primjerice svečanost za Pitrèa nije bila samo predmet za faktografsku deskripciju, nego da je ona u Pitrèovoj optici bila kulturni fenomen, što se podjednako odnosi i na sve druge pojave opisane u njegovoj *Biblioteci*.³⁵ Polazeći od takva viđenja Pitrèovih pripovijedaka, a zapravo i pripovijedaka uopće, iznosimo još nekoliko detalja kojima pripovjedačice stvaralački nesvjesno dočaravaju svoj kulturno-socijalni ambijent.

U bajci o zahvalnome mrtvacu (ovdje Sv. Benedetto) iz Bogišićeve cavtatske zbirke pripovjedačica je do detalja predočila opremanje trgovačkog broda, nazive vrsta brodova (trabakulica, brik, ribarska barčica), polaganje računa o pomorskoj trgovini - sve u spletu vlastite imaginacije i iskustva s kojima su je upoznali muški pomorci. Moja cavtatska pripovjedačica jedne slične bajke pripovijeda kako je sin izučio za pomorskoga kapetana i na svome putovanju kupio brod svile, pa ga dao turskim gusarima kao otkup za otetu djevojku.³⁶ Još izrazitije od ovih reminiscencija o brodu svile i turskim gusarima nalazimo pomorski pečat u ovoj bajci iz Bogišićev zbirke: Kapetan boravi "u portu jednoga grada", no ne nalazi nikoga tko će nakrcati teret u njegov brod, pa u očaju poželi da to bude i sam vrug. Nepoznati gospodin kaže mu da ima "karag žita" pa neka ga ukrca za zemlju "Zanfaloniju". Kad su doplovili negdje posred mora, "gospar mu čini vezat jedra i da tu surgaju". Kapetan se tome u čudu protivi, jer da bi "valjalo nadovezat stotinu ankora da dođe do dna", ali mora poslušati. Čim je spustio sidro, pojave se "tolike barčice okolo njih i u svakom po četvorica za iskrcavat žito", te istovare sve pod more. Kapetan bi htio zadržati dio tereta kao "sovrnju" (balast), ali ga gospodin umiri da će sovrnja doći, i "što je reko, stvorile se barke pune sovrnje". Gospodin (bio je to vrug) zove kapetana k sebi pod more za plaću, ali ovaj preplašen šalje mjesto sebe "škrivana", a "škrivan" "kamarota" itd. Kada u ovoj bajci i ne bi bilo slikovitih tehničkih pojedinosti o načinu iskrcavanja tereta (doduše usred mora nad vražjim dvorima!), priča bi ipak govorila o realnosti pomorskog života: o ekonomskim nedaćama kapetana vlasnika jedrenjaka u časovima krize za prijevoz tereta; o hijerarhijskim odnosima među osobljem na brodu.³⁷

Međunarodno rasprostranjena bajka o ludome momku koji je stekao čudesnu moć da po njegovoj želji kraljevna zatrudni, zbog čega ih je kralj oboje zajedno s djetetom otisnuo u buretu na more, poznata je i Basileu i na Siciliji i u Cavtatu.³⁸ Na mediteranskom je prostoru ta bajka iskazala neke osebnije pojedinosti, koje izviru iz poznavanja života na jedrenjaku. Tako u *Pentameroneu* po momkovoj želji "bačva se pretvorila u brod, sa

³⁴ Cocchiana (1952: 394).

³⁵ Rigoli (1982/83: 34).

³⁶ Bogišić (1879-1891: 182-184); usp. Bošković-Stulli (1984: 279-280); Bošković-Stulli (1954: 83-85); Aarne-Thompson (1961: br. 506 B).

³⁷ Bošković-Stulli (1993: br. 1).

³⁸ Basile (Dan 1, III); Lo Nigro (1957: br. 675); Bošković-Stulli (1993: br. 3); Aarne-Thomson (1961: br. 675).

svom opremom za plovidbu i svim mornarima potrebnim za podvorbu. Tu si vidio tko će pritezati *škotu*, uže na jedru, tko zamatati *sartije*, konope na jarbolu, tko će upravljati *timunom*, kormilom, tko će jedriti, tko vikati *orca*, na vjetar, ili *poža*, pod vjetar." U cavtatskoj usmenoj verziji opis je, dakako, jednostavniji, ali on uključuje jednaku bliskost starim brodovima: otisnuti na more u praznome brodskom koritu; po momkovoju želji "dolećivaju vile i stavljaju arburate, jedra i konope i sve što je potreba", a zatim se dvanaest "mora" pojave na brodu kao mornari.

U sicilijским pripovijetkama Calvino je zapazio njihovo "poznavanje raznolikih civilizacija, odnose s muslimanskim svijetom, koji obilježuje dio usmenoga pričanja osobito na jugu"; zapazio je da "Messia, koja nikada nije stupila nogom na brod, raskošno iskazuje svoju pomorsku maštu."³⁹ U jednoj pripovijeci Agatuzze Messia odbijeni prosac bio je *turski* kralj, njegov sluga *Turčin* miješa opasne čarolije, a brodovi jedre *Sredozemnim morem* po kćer *španjolskoga* kralja.⁴⁰ U drugoj pak Pitrèovoj pripovijeci brodovi zvani *brigantine* jedre iz Palerma za Napulj, Genovu i Veneciju, dok u Palermo dolazi kći engleskoga kralja.⁴¹ Trgovački sin Bordilluni plovi iz Palerma brodom za Francusku te stupa kao kapetan u službu francuskoga kralja. No, uz realno zamišljenu scenu o plovidbi morem do Francuske, u istoj bajci francuski kralj 30 dana i 30 noći jaše na konju kopnom do rijeke Jordan, gdje će dobiti čudesan lijek od vila.⁴²

Tako se tu prepleću iskustvene pomoračke i mitske daleke vizije bez predodžbe o prostoru. Realistično se i poslovno pripovijeda o trgovcu koji je osiromašio zbog svoja tri havarirana broda, a spasila ga od bijede sačuvana roba s četvrtoga neoštećena broda.⁴³ Čitamo zatim o dvama morskim trgovcima i doživljenu brodolomu,⁴⁴ te o Peppiu poslanom da trguje po moru na nekome starom lošem brodu, ali se on na dalekim putovanjima obogatio trgujući solju, mačkama i bobom.⁴⁵

Epizoda o trgovini mačkama u zemlji gdje se ljudi nisu umjeli štititi od miševa, transponira kroz svoju nevjerovatnost pučko viđenje nekadašnjih slučajeva pomoračkih fantastično velikih trgovačkih dobitaka. Takva pripovijetka postoji i o dubrovačkome bogatom pomorcu i trgovcu Mihi Pracatu, povijesnoj ličnosti iz 16. stoljeća.⁴⁶

Različito od orijentalnih detalja u sicilijским pripovijetkama, obilježenih mediteranskim kontaktima na moru, naći ćemo u cavtatskim bajkama, osim takvih, katkada i jedan drugačiji aspekt turske blizine. To su elementi - doduše razmjerno rijetki - što su onamo pronikli iz hercegovačkoga kopnenog zaleđa, gdje je turska vlast bila

³⁹ Calvino (1956: 1019).

⁴⁰ Schenda - Senn (1991: br. 7, 2).

⁴¹ Schenda - Senn (1991: br. 9) = Calvino (1956: br. 151).

⁴² Schenda - Senn (1991: br. 30) = Calvino (1956, br. 150).

⁴³ Schenda - Senn (1991: br. 24).

⁴⁴ Calvino (1956: br. 171).

⁴⁵ Calvino (1956: br. 173).

⁴⁶ Bošković-Stulli (1993: br. 51); Aarne-Thompson (1961: br. 1651).

životna realnost do dubokoga 19. stoljeća. U sicilijskoj bajci poznata sadržaja o moćniku koji nastoji spriječiti proročanstvo da će mu se kći udati za netom rođenog siromahova sina, protagonist je bio španjolski kralj; a u cavtatskoj je pripovijeci taj moćnik turski beg.⁴⁷ Čitamo u Bogišićevoj cavtatskoj zbirci i o tri brata u službi kod Turčina. Pa o tri turska bega što napastuju čestitu ženu (a ona im kuha *imbrik kave*). Zatim o lukavom Čosu, kome je već ime turskog podrijetla (od *kose*, čovjek kome ne raste brada).⁴⁸

No, jedan stilski obrat, karakterističan za turske pripovijetke, nepoznat je cavtatskima, dok je u sicilijskim on bitan dio njihove kompozicije. Riječ je o pripovjedačevu postupku izmjene scene događanja: *Ostavimo rasplakanoga kralja i prijedimo k malome; Prijedimo Peppiu, a ostavimo njih na putu; Ostavimo papagaja, koji je bio u krleci, i uzmimo kavalira; Prijedimo staroj kraljici; Prijedimo sada k njezinu ocu, koji je otišao zbog bola za djecom; Ostavimo staru što je privezala psa kao čuvara, i uzmimo kume* itd.⁴⁹ Primjere sam izabrala iz njemačkoga prijevoda, budući da su se u Calvinovim stilizacijama takvi postupci većinom izgubili. (Naći ćemo iznimno u pripovijeci br. 176: "Ostavimo ga u ratu i latimo se njegove žene"). Calvino je zapazio postupak kako se "u raznim narječjima prekida i odmah opet nastavlja priča (...) sicilijskim riječima da 'pripovijetka ne kazuje vrijeme'."⁵⁰ No, tu nije riječ o prostornoj izmjeni scene, nego o bajkovitom nadilaženju realnog vremena, što sicilijski pripovjedač komentira iz vlastite distance. U sicilijskim se pripovijetkama zgušnjava vremenski tijek od začeca do porođaja ovakvom formulom: *Pripovijetka ne pozna vrijeme; točno devet mjeseci kasnije ona rodi malog dječacića i sl.*⁵¹

Podjednakim kompozicijskim i stilskim postupcima služe se i turski pripovjedači. Promjena scene: *Neka oni ostanu tamo, a mi ćemo se obratiti djevojci (...)*. Formula o protjecanju vremena: *U bajci vrijeme protječe brzo (...), opet je prošla godina.*⁵²

Tako se u pripovijetkama iz mediteranskoga prostora neke međusobne sličnosti očituju u jednim, a neke u drugim sredinama.

Pokušali smo osvjetliti sličnosti i razlike među sicilijskim i dubrovačkim (precizno cavtatskim) usmenim pripovijetkama, proisteklim iz zajedničke pripadnosti Sredozemlju i iz kulturno-povijesnih veza na tim prostorima. No, nismo istraživali eventualne posudbe pojedinih pripovjedačkih tipova, kojih izravno među Sicilijom i Cavtatom vjerojatno nije bilo. Važnije nam je bilo pokazati kako u putujućim, naširoko poznatim sižeima bajki usmeni pripovjedači uobličuju slike svojih vlastitih u koječemu bliskih životnih ambijenata na Mediteranu.

⁴⁷ Calvino (1956: br. 152); Bošković-Stulli (1954: 92-93); slična varijanta, gdje je moćnik također turski beg: Bošković-Stulli (1975: br. 23); Aarne-Thompson (1961: br. 1930).

⁴⁸ Bogišić (1879-1891: 237-238, 240-242, 238-239).

⁴⁹ Schenda - Senn (1991: br. 7, 12, 16, 29, 35, 40 i više mjesta).

⁵⁰ Calvino (1956: XLVI).

⁵¹ Schenda - Senn (1991: br. 9; slično: br. 2, 3, 36, 45 i više mjesta).

⁵² Boratav (1967: 172, 176, 185 i više mjesta); usp. moj prikaz: Bošković-Stulli (1967-68).

LITERATURA

Aarne, Antti - Thompson, Stith: *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography* (FF Communications 184, Second Revision), Helsinki: Academia scientiarum fennica, 1961.

Basile, Giambattista: *Il Pentamerone ossia la Fiaba delle Fiabe. Tradotta dall' antico dialetto napoletano e corredata di note storiche da Benedetto Croce*, Laterza, Bari, s.a. (1957?)

Bogišić, Valtazar-Baldo: Narodne pripovijetke i dr. iz Bogišićeve biblioteke u Cavtatu, prijepis, Institut za etnologiju i folkloristiku, Ms. 189, Zagreb, 1879-1891.

Boratav, Pertev Naili: *Türkische Volksmärchen*, Akademie Verlag, Berlin, 1967.

Bošković-Stulli, Maja: Narodne pjesme, običaji, priče, predaje i dr. iz Konavala, rukupis, Institut za etnologiju i folkloristiku, Ms. 171, Zagreb, 1954.

***: *Narodna predaja o vladarevoj tajni* (König Midas hat Eselsohren), Institut za narodnu umjetnost, Zagreb, 1967.

***: *Türkische Volksmärchen*, Hrsg. von P. N. Boratav, *Narodna umjetnost* 5-6, 1967-68, str. 625-627.

***: *Kroatische Volksmärchen*, Die Märchen der Weltliteratur, E. Diederichs Verlag, Düsseldorf-Köln, 1975 (2. izd. 1993).

***: O Bogišićevoj cavtatskoj rukopisnoj zbirci usmenih pripovijedaka, u: *Usmeno pjesništvo u obzoru književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984, str. 270-305.

Calvino, Italo: *Fiabe italiane raccolte dalla tradizione popolare durante gli ultimi cento anni e trascritte in lingua dai vari dialetti*, Einaudi, Torino, 1956.

Cocchiara, Giuseppe: *Pitrè, la Sicilia e il folklore*, Casa editrice G. d'Anna, Messina-Firenze, 1951.

***: *Storia del folklore in Europa*, Einaudi, Torino, 1952.

D'Arconco, Gianfranco: *Indice delle fiabe toscane*, Olschki, Firenze, 1953.

Eberhard, Wolfram - Boratav, Pertev Naili: *Typen türkischer Volksmärchen*, F. Steiner Verlag, Wiesbaden, 1953.

Grimm, Brüder: *Kinder- und Hausmärchen*, I-II, Ed. Friedrich von der Leyen, Die Märchen der Weltliteratur, E. Diederichs Verlag, Düsseldorf-Köln, 1962.

Ivančan, Ivan: *Narodni plesni običaji južne Dalmacije*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1985.

Karadžić, Vuk: *Narodne sprske pripovijetke (1821), Srpske narodne pripovijetke (1853)*, Sabrana dela, 3, prir. Miroslav Pantić, Beograd, 1988.

Keller, Walter - Rüdiger, Lisa: *Italianische Märchen*, Die Märchen der Weltliteratur, E. Diederichs Verlag, Düsseldorf-Köln, 1959.

Lecouteux, Claude: Die Sage vom Magnetberg, *Fabula* 25, 1/2, 1984, str.35-36.

Lo Nigro, Sebastiano: *Racconti popolari siciliani. Classificazione e bibliografia*, Olschki, Firenze, 1957.

Lüthi, Max: Die Herkunft des Grimmschen Rapunzelmärchens (AaTh 310), *Fabula* 3, 1/2, 1959, str.95-118.

Marzolph, Ulrich: Hasan von Basra (AaTh 936*), *Enzyklopädie des Märchens* 6, 2/3, 1989, str.538-540.

Matičeto, Milko: *Sežgani in prerojeni človek. Der verbrannte und wieder geborene Mensch*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1961.

Merklis, Michael: Basilikummädchen (AaTh 879), *Enzyklopädie des Märchens* 1, 5, 1977, str.1308-1311.

Rigoli, Aurelio: La recherche ethnoanthropologique en Sicile contemporaine et la "Bibliothèque des traditions populaires" de Giuseppe Pitrè, *Ethnologia europea* 13, 1, 1982/83, str. 28-36.

Schenda, Rudolf: Basile Giambattista, *Enzyklopädie des Märchens* 1, 5, 1977, str. 1296-1308.

Schenda, Rudolf - Senn, Doris: *Märchen aus Sizilien. Gesammelt von Giuseppe Pitrè*, Die Märchen der Weltliteratur, E. Diederichs Verlag, München, 1991.

Sébillot, Paul: *Légendes, croyances et superstitions de la mer*, 1-2, Paris, 1886, 1887.

Stulli, Bernard: *Povijest Dubrovačke Republike*, Arhiv Hrvatske - Časopis Dubrovnik, Dubrovnik-Zagreb, 1989.

TWO MEDITERRANEAN COLLECTIONS OF STORIES (FROM SICILY AND FROM CAVTAT)

Summary

Stories from the Bogišić's collection in Cavtat near Dubrovnik, as well as several more recent stories from the same region, are being compared to the Sicilian collection of G. Pitrè. The article points to historical connections between Dubrovnik and Sicily, as well as the Mediterranean basin in general. Common types of stories according to the Aarne-Thompson index are not enumerated because the author aims at showing the resemblance of cultural and social situations encountered in the stories from both collections. Besides some oriental elements it is mostly the features of the life of the sailors which are woven into the texts. Several stories have a source in *Thousand and one night*, having specific modifications in both milieus. Some stories from Cavtat have, it is proposed, a source in Basile's *Pentameron*. Stylistic compositional procedures in the change of the scenery of the event and in the transcending of real time, known to Sicilian and Turkish but not to Cavtat stories, are discussed in the end. The main intention of the article is to show how in the frame of broadly known motifs the narrators express the images of their proper, in many aspects similar life situation in the Mediterranean.